

találja: »I. Kant élete stb., Alexander Bernát«; »Kant nézetét illetőleg lásd Alexander, Kant I. 406—450«; — »a tér idealitását újabb korban Kant kritikája hozta előtérbe (I. Alexander, Kant I. V. fej.)«.

Ezen felül még König úr algebraja van említve (alkalmasint az egyedüli!) a binomialis tétel bizonyításánál, a hol egyetemi hallgatónak bármely munka elegendő. De mégis, Kovács Ödönre is méltóztatott reflectálni; csodálom, hogy Goldcziherről megfeledezett.

Kinek akar K. úr ezzel szolgálni? A tanulónak minek idéz könyvet, mely nézete szerint »már pártirati természeténél fogva sem felelhet meg a tudományos követelményeknek«, mint »Lewis-Bánóczy«? Ha a magyar philos.-ban nincs mű, mely megfelelné, — minek a meglevőt citálni? Miért a tanulót bornirozni a rossz magyar könyvre, mikor pl. Überwegben sokkal részletesebben nyerhet mindent? Vagy hiszi-e K. úr, hogy valaki érteni fogja Alexandert, a ki Kantot magát nem olvasta? Talán még sem kellene őt oly naivnak tartanom. Miért nem fordítja le akkor Kantot magát? Mert nincs v e v ő j e! S miért nem utal egyenesen Kantra? Mert — Kant nem magyar?

En a vállalatban akadályt látok a magyar philosophiának józan irányban meginduló áramlatára nézve; szellemében s tendenciájában egy minden erővel megakadályozandó s visszautasítandó clique-uralmat, mely a magyar tanulósságot bornirt körbe megtartani, előle a külföldi munkásságot elzárni, azt a hazai munkásság iránt mystifikálni kívánja. S azért hallattam gyenge hangomat mindjárt a vállalat megindítása elején; halva szülött lesz az, vagy megadod árát, oh magyar! Ha valaki ez intésemet nem hiszi, vegye meg magának a könyvet. Megérdemli.

Budapest.

Böhm Károly.

Wolff Hermann dr. Handbuch der Logik. Zum Gebrauch auf Universitäten, Gymnasien, Realgym., Seminarien und zum Selbststudium, neu dargestellt Lpz. 1884. D. Nicke. (165 lap.)

Szerző ki »Docent der Philos. an der Univers. Leipzig« a zárszóban (Schluss) így szól művéről. »A ki az itt nyujtottakat a régibb logika valamelyik kézi könyvével össze fogja hasonlítani, könnyen s magától fogja kitalálni a hatalmas különbséget az itt és az ott adott tanok között«. Mig ugyanis a régibb logikai könyvek csak a száraz és elaggott schemához tartják magukat, mely fogalom, ítélet és zárlat (syllogismus) közt tesz különbséget s így a logikai gondolkodás lényegébe s végbe-

menésébe belátást nem nyújtanak; addig szerző szerint épen a logikai gondolkodási folyamat egyes formáit kell a logikában tárgyalni s nem a száraz formai tételeknél megállapodni. Ennek eleget kíván tenni szerzőnk az által, hogy a logikát ekképen határozza meg: » A logika azon tudomány, mely a közvetlen öntudat (van-e közvetített is?) által magunkban s a tapasztalat által másokon megfigyelt azon lelki folyamatokról szól, melyeket a gondolkodás neve alatt egybefoglalunk« (1. §.) »Mint ilyen a logika csak az egyetemes lélektannak egy különös része.« »A lélektan mint alaptudomány pedig eloszlik 1) logikára, mely a gondolkodás miveleteit és törvényeit, 2) etikára, mely az ember cselekvését, 3) a esthetikára, mely a művészi szépet hozza tudatunkra és 4) paedagogikára«. A logika tovafejlése a nyelvészet, az etikáé a jog, a lélektané a metafizika.

Kivált ezen első §. az, a melyre tüzetesen kívántunk reiflectálni. Teljes igazságon szerzőnknek abban, hogy a forma logika száraz schematismusban nyugszik meg; de az nem hibá^a, a f. log.-nak. hanem ereje. A logika ama régi alakban normat^{lv} tudomány akar lenni s ilyennek kell is maradnia; s épen azért csak támaszkodik a lélektanra, de annak részévé soha sem válhatik. Azon formáknak rendszeres összeállítása tehát, melyekben a formailag helyes gondolkodásnak mozognia kell, ez a logika feladata. Bizonyos azonban, s ebben újra igazat hamissal egybekever szerzőnk, az is, hogy ama formákat nem szabad kész schematismusnak felfogni, hanem az értelmi funkciók működési törvényei gyanánt magukból az értelmi funkciókból levezetni. S így szerzőnek azon követelése, hogy a régi formalismus helyébe a logikai processusok végbemenésébe való mélyebb belátást kell nyújtani, teljesen igazolt. Csakhogy ez nem történhetik az általa megkísérlett úton és a mai logikai irodalomban ez nem is új követelés; mert Wundt logikája már ez irányban lön megírva és Schuppe egyenesen az ismeretelméletre utalja a logikai tanrendszert, ha igazságot kíván tartalmazni. Szerzőnknek egyéb beosztásai, kivált az egyetemes lélektan egyes részeinek tova fejlődése, mint pl. a logikáé, nyelvészeté stb. a jelen kor legalaposabb kutatásai alapján elavult schemáknak nevezhetők s azért cáfolást sem érdemelnek.

A célnak megfelelőleg szerzőnk a legnagyobb gondot nem a gondolkodás formáira, hanem annak lefolyására s az abban nyilatkozó processusokra fordítja. Ezért művét három részre osztja: 1) a gondolkodás anyaga, 2) az egyes gondolkodási processusok, 3) az ítélet fejlődése és alakulása szerint.

1) A gondolkodás anyaga az érzéki és képzeleti (nem fogalmi) világban van adva. Mindenkor a tárgyoknak és a létnek

felfogását célozza gondolkodásunk. S ennél fogva legelőször is egy való, rajtunk kívül létező világ kérdését kell megfejteni. Sz. egy ilyen külvilág lételet elismeri, de azt hiszi, hogy *a*) annak létele apriori nem látható be, hanem csak tapasztalat által minthogy a gondolkodás csak belső lelki munka, mely ennél fogva magából soha sem léphet ki (ugy látszik azonban nekünk, másrészt a lelki tapasztalat is »belső munka«; miképen jut ez ama gondolathoz?) *b*) tapasztalatilag ezen eredményt csak úgy igazolhatjuk, hogy magunkat mint lelki-testi organismust fogjuk fel, a mely minden kétely dacára is fennáll. Innen jutunk el a külvilágnak elismerésére is.

Az észrevét által (é r z é k i é s z r e v é t) nyerjük a gondolkodás anyagát. Ez észrevét legfőbb ismerési módja a létező tárgyi világnak; tartalma egyrészt az érzéki, másrészt a lelki adatok, melyekkel magunkat fogjuk fel; s öntudatunkhoz jut ezen érzéki anyag a felidézési s egyéb processusok által (3. §.). Ezzel párhuzamosan jár a képzeti anyag (Vorstellungsmaterial), melynek tartalma, bármilyen különböző kor, személy, szokás, míveltség stb. szerint, mégis: *a*) tömegképzetekben *b*) csoport-képekben, *c*) s egyedi képekben áll.

Ezen anyagot dolgozza fel tapasztalatáttá.

2. A g o n d o l k o d á s, melynek processusai négyfélék:

a) Az a n a l y t i k a i vagy szétválasztó processus. A gondolkodás a synthet. tapasztalati anyagot felosztja *a*) organ-alkatrészekre pl. az emberi testet *β*) tulajdonságokra pl. sima, kemény *γ*) elemekre pl. a hangot al- és felhangokra *δ*) más egységektől különbözteti s ez a f o g a l o m k é p z é s. Minden fogtehat tartalmilag concret, eredetre nézve abstract.

b) A s y n t h e t i k u s folyamatnak alakjai *a*) a nemtudatos egybeolvadás (ez azonban kivált érzéki munka); *β*) öntudatos összekapcsolása azon elemeknek, melyeket az analysis felbontott *γ*) gyűjtő összefoglalás, milyen pl. tér és idő vagy egy cselekvés egyes részeinek egybekapcsolása. Ide tartozik a művészi alkotás is (7. §.), melynek ide vonása különben egészen feleslegesnek látszik.

c) A r e f l e x i v vagy vonatkoztatási folyamat. Az összehasonlítás által, melyet bizonyos tárgyak közt végrehajtunk, keletkeznek a vonatkozási formák pl. »én« — mely tiszta »gondolati forma«. Azon tárgyak szerint, miket összehasonlítunk, különböző formákat nyerünk, melyeknek csoportjai:

α) az érzéki tárgyi világból fakadók (eredményük nyelvileg a beszédrész) pl. a tagadás, szám, mindenség, sem-sem egytetemes tagadás.

β) a tapasztalati tárgyakból származók, milyenek; az összehasonlítás (egyenlő), a mérés, a meghatározások, külső és belső, lényeges és lényegtelen, forma és tartalom, tárgy és tulajdonságai.

γ) az időbeli változásokból, pl. ok és okozat, feltétel és feltételezett, cél és eszköz.

δ) a képzeteknek a realis világra való vonatkozásából eredők pl. Ding an sich és tünemény stb. stb.

Igy nyerünk 50 különböző gondolkodási processust (»die statliche Reihe dieser fünfzig gesonderten logischen Original-Process«. büszkélkedik szerzőnk 94. l.). Ezek képezik a gondolkodás organismusát, melynek gyökerei az észrevét és képzés életében rejlenek; ebből fakad a gondolkodás törzse 4 ággal: analyt., synth. gondolkodás, művészi alkotás és vonatkoztató gondolkodás. Mi nem osztjuk szerzőnk ezen lelkesedését s csak azért hoztuk fel összeállításának nagy részét, hogy a szives olvasó arról győződjék meg, hogy ilyen tapasztalati böngészés útján, bármilyen szorgalmas legyen is az, általános gondolkodási formákat megállapítani, rendszeresíteni s igazaknak kimutatni egyáltalában lehetetlen. Nézetünk szerint ugyanis az itt felhozott alakzatoknak sokkal egyszerűbb alapját lehet találni, a melyből valamennyi levezethető, a lelki élet értelmi funkcióiiban.

Ezzel a direct tapasztalatra vezető gondolkodási processusok be vannak fejezve; a hol közvetlenül rá nem jöhetünk az igazra, ott lép jogaiba a zárolás (Schlussprocess), mint azon egyedüli mívelet, mely az indirect tapasztalatra vezet. A zárolás tehát a kapcsolás és feleledés processusán nyugszik. A zárolásnak azonban mélyebb és alaposabb felfogását nem találjuk szerzőnknel, a miből következtetjük, hogy az általa felsorolt 50 logikai processusnak lényegébe teljes belátása nincsen.

Ezek után átmegy

3. az ítéletre. Sz. az ítéletet egészen tévesen »nyelvi processusnak« veszi s tárgyalását a nyelvphilosophiába utasítja. De mivel, úgymond, a nyelvphilosophia a logika tovafejlése, azért az ítélet záradékul a logikában is tárgyalható. Ezért egészen felesleges részleteket vesz fel, milyenek: a) a nyelv eredete és lényege, b) a fejlett nyelv beszédrészei, melyeket ő 20 osztályba (Wortclassen) csoportosít, c) az ejtegetés és ragozás logikai lényege; — mindezekben ama fundamentalis tévedés terjed el, hogy a nyelvészet a logika tovafejlése. S ezeknek semmi realis hasznát nem vehetni. Mert ha pl. a genitivusnak az analyt., a dativusnak a synthet. processusokat vetjük alapjául, úgy ez egészen önkényes valami; ép oly mitsem mondó az, ha a dualis és pluralis képzését »Zählungsprocess«-ra vezetjük vissza.

Az ítélet a nyelv syntaxisának alaptörzse s mivel a beszéd célja a közlés, azért az ítélet egy »közlési actus« (Mittheilungsact). Ezen téves feltevés alapján az ítélet: teljes vagy nem teljes, a mi áll az analytikai és vonatkozási ítéletekről. Vannak tehát: nem teljes analyt. és reflex. ítéletek pl. alma sárga, sok ember stb.; és teljes analyt. és reflex. ítéletek. Ez

utóbbiaknál 1. empirikus és 2. tiszta formákat ismer s azokba az ő »logikai processusait« tömi bele.

Vége az itéletek modalitását érzelmi befolyásokból származtatja s az ítélet tovafejlését mondattá tanítja. Ama sajnálatos alaptévedés alól tehát mindvégig nem bír szabadulni.

A 25. §. az »értelmi alapfogalmakat« betűrendben »fixirozza«, sok tévest kevés helyessel vegyítve.

A kis műnek aránylag bőséges tartalma hosszabb fejtegetést igényelt. A szives olvasó bizonyára változatosaknak fogja találni annak egyes részeit; van benne metaphysika, lélektan, aesthetika, nyelvészet — és nincs benne, fájdalom! az, a mit keresünk, logika. A processusok felsorolása igen érdemes munka; kezdőknek, kik nem tudják, mi mindenfélét gondolnak össze, bizonyára ajánlható. De a ki logikát, azaz szükségképeni evidentiával bíró tételek rendszerét, kíván tanulni, — az ovakodjék e könyvtől. Mert épen ez evidentiával bíró tanok vannak ferdén tárgyalva. Az ítéletnek ilyen lealacsonyítása mellett, milyent szerzőnk végrehajtott vele, csak méltó pendant-ja azon felületes tárgyalás, melyben a syllogismust részesíté, melynek lényegét a képkepcselés feleledésében találja. A ki így érti az ítélet lényegét, az nincs feljogosítva arra, hogy a logikai processusokat rendszerítse, még kevésbé arra, hogy a logika reformjáról szólhasson. Mert különböző disciplinák összekeverése soha nem okozott reformot, hanem mindig csak zavarosságot. *k.*

GONDOLATOK.

Minden egyes nép költő; s el van hiva bizonyos magában rejlő erőknél kifejtésére, hogy nevedekjék a szellem országa. E nélkül nincs élete a jövendőségnek. — — — Éppen azon tehetség, erő, ösztön teremte valamely népben a csodálandó s örök becsü műveket, mely a leg-egyszerűbb népdalt. Azon erő ez, mely a méhet virágra viszi; a hódát oly építésre tanította, minőt az ember nem tud, de egy Phidiás karjában, egy Raphael ecsetében teremői magasságra emelkedett. Mert semmi által sem hasonlít ugy ember Istenhez, mint ennek kifejlése által, azért is viszi át örök időkre a népek jó emlékezetét. És vajjon, leszünk-e mi folyvást, mint most, kicsinyei a kornak, másodrendű népe a világnak?

Erdélyi.

Minden hitnek megvannak martirjai, s annak, mely az emberekben bízik, legtöbb; s sziveteknek fájni fog, ha azok, kik legnagyobb szeretetet mutattak irántatok, éppen azok valának, kiknél legkevesebbet találtatok;